

Workshops ‘Verrijkende Landbouw’ en ‘Voor de Oogst van Morgen’

Introductie

Het doel van de serie van workshops met en voor gebieden is om, op basis van concrete voorbeeldgebieden, de contouren van een gebiedsbenadering te ontwikkelen naar een nieuw volhoudbaar systeem B, vanuit de oriëntaties Land, Waarde en Mens. En om obstakels en systeemgrenzen te ontdekken die verdere ontwikkeling van een verrijkende landbouw in de weg staan. Bij de workshops zijn gemeenten, boeren, burgers, bedrijven en maatschappelijke organisaties die stakeholders zijn in het gebied, geïnteresseerden uit andere gebieden en vanuit de netwerken van ‘Voor de Oogst van Morgen’ en ‘Verrijkende Landbouw’. Deze stakeholders zijn ook ‘meegereisd’ van gebied naar gebied. In verdiepende gesprekken hebben boeren, bedrijven, maatschappelijke organisaties en regionale overheden gesproken over nieuwe mogelijkheden voor de toekomst, de verbinding met het NU en de obstakels. Daarbij is nadrukkelijk het natuurlijke bodem- en watersysteem aan tafel gezet met beelden, kennis en met behulp van deskundigen.

Op 5 februari, 11 maart en 23 juni hebben workshops plaatsgevonden over Land (in De Valk, Ede), over Waarde (in de Noordlike Fryske Wâlden) en over Mens (online). Op **9 oktober** hebben we als Verrijkende Landbouw samen met Voor de Oogst van Morgen onze laatste workshop georganiseerd. De voorbereiding van de workshop is gedaan in samenspraak met de Gebiedscoöperatie IJsseldal. In de workshop van 9 oktober is de oriëntatie op Mens-Systeem verder verdiept. Daarnaast hebben we de gebiedsbenadering centraal gesteld en de obstakels om daadwerkelijk met een gebiedsbenadering aan de slag te gaan.

In de bijlage vindt u een korte introductie van het programma Verrijkende Landbouw en een samenvatting van de impressies van de eerste 3 workshops. Onderstaand de impressie van de workshop in Linderveld/IJsseldal op 9 oktober 2020.

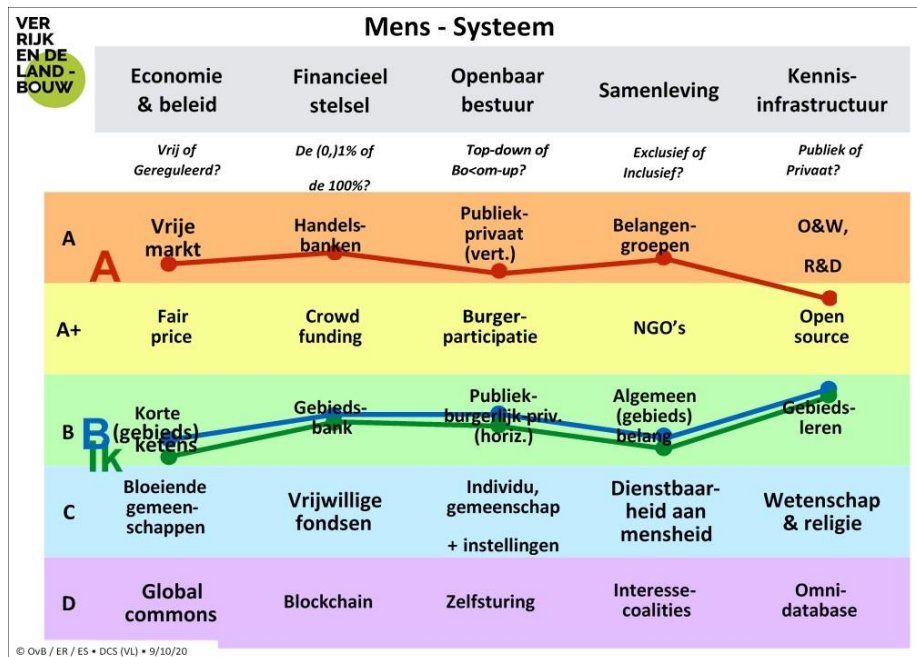
Workshop IJsseldal 9 oktober 2020

Programma

Op 9 oktober hebben we in een online/offline workshop in het IJsseldal/Linderveld gekeken naar een verdieping op de oriëntatie Mens – Systeem. En daarnaast hebben we een aantal stappen van de gebiedsbenadering die binnen Verrijkende Landbouw in ontwikkeling is, getoetst. De workshop werd georganiseerd door Verrijkende Landbouw in samenwerking met Voor de Oogst van Morgen en de coöperatie IJsseldal. Online waren er circa 40 mensen aanwezig en offline 18 mensen. We waren te gast bij De Oorsprong in Schalkhaar.

Eerste deel: introducties (online)

In het eerste online deel hebben we geluisterd naar een algemeen verhaal over Verrijkende Landbouw (zie ook presentatie Verrijkende Landbouw op de website). En naar een introductie over Mens-Organisatie-Systeem, met de nadruk op de relatie met het systeem. Middels vragenlijsten is door Onno van Bekkum voorafgaand aan de workshop informatie opgehaald en verwerkt over de kenmerken van een systeem B en waar deelnemers zichzelf zien in relatie tot systeem A en B:

Net als bij de vragenlijsten bij Mens-Houding en Mens-Organisatie (zie onder workshop Mens in bijlage) liet Onno het beeld zien dat men systeem B als aanmerkelijk ‘verder’ ziet dan A en men zichzelf gemiddeld al bij B ziet. Het huidige systeem loopt dus ‘achter’ bij waar mensen (koplopers) zichzelf zien. De presentatie van Onno van Bekkum over de vragenlijsten is op de website terug te vinden.

Tenslotte hebben we in het eerste (online) deel geluisterd naar twee verhalen uit het gebied als opmaat naar het gesprek met het gebied:

Jaap Starckenburg, directeur van IJssellandschap schetste aan de hand van beelden vanuit historisch perspectief het IJssellandschap: het landschap kenmerkt zich door een mix van een oud hoevenlandschap, jonge heide- en broekontginningen en laagveenontginningen in de beekdalen. Karakteristiek voor het gebied zijn het kleinschalige coulissenlandschap, de afwisseling van open en gesloten ruimten, de hoogteverschillen tussen de dekzandruggen en de beekdalen en het microreliëf op dekzandvlakten.

Christian Klein Koerkamp ging in op het gebied Linderveld binnen het IJssellandschap: Christian wordt de agrarisch ondernemer in Heerlijkheid Linde (Linderveld), een initiatief van IJssellandschap, LTO Salland, Plaatselijk Belang Lettele, Platform Schalkhaar, Sallands Erfgoed en de Ulebelt. Het plan Heerlijkheid Linde is de uitkomst van een intensief traject met betrokkenen, actoren, denkers, marktpartijen en maatschappelijke organisaties. Het intensieve proces met alle partijen heeft geleid tot een gedragen visie voor Heerlijkheid Linde: de ontwikkeling van de noordoostelijke stadsrand van Deventer als aantrekkelijk landschap waarin landbouw, natuur, recreatie en maatschappelijke functies ontspannen samen gaan. De agrarische onderneming van Christian moet de ‘rentmeester’ van het gebied worden; een boer die zorgt voor een aantrekkelijk landschap met hoge natuurwaarden. Het grondgebonden en biologische melkveebedrijf heeft een transparante, duurzame en diervriendelijke bedrijfsvoering en verkoopt haar producten rechtstreeks aan de inwoners van Deventer, de Vijfhoek en de dorpen.

Christian vertelde over de belemmeringen waar hij tegenaan is gelopen bij de bank (hypotheek) en gemeente (vergunningen) bij de omschakeling van zijn bedrijf naar biologisch.

Eerste deel: gesprek met stakeholders Linderveld (offline)

Offline hebben we in twee rondes gesprekken gevoerd met de zogenaamde 'fish bowl' methode: Deze werkvorm gaat uit van een binnen- en buitencirkel met in dit geval in het midden 5 mensen uit het gebied: Jaap Starkenburg (IJssellandschap), Christian Klein Koerkamp (boer), Marijn Struik (burger), Henk Willem Tiktak (Gebiedscoöperatie IJsseldal) en Maartje Lof (gemeente Olst). In de buitencirkel mensen met een directe of indirecte relaties met het gebied. In de binnencirkel is steeds plaats voor iemand die kort iets aan het gesprek wilde toevoegen.

De vragen die centraal stonden in dit eerste deel waren: Wie ben jij? Wat is jouw vraagstuk? En wat of wie heb jij nu echt nodig? Er ontstond onder andere een interessant gesprek over (verandering van) rollen van een gemeente, burgers en ondernemers in het gebied; aan de orde kwamen:

- Hoe kunnen burgers helpen en iets betekenen richting de overheid en hoe kan je meer regie bij burgers neerleggen in gebiedsprocessen. De bevolking heeft niet 1 stem; een gezamenlijke urgentie helpt.
- Hoe kan je als gemeente de stap naar de praktijk beter maken. Hiervoor zou je 'ruimte moeten geven' als gemeente, onder andere ook wettelijke ruimte. En ruimte voor 'mislukken'.
- Hoe zorg je als koploper ondernemer dat je ook beloond wordt binnen systeem A;
- Hoe leren we om het gebied centraal te zetten en echt vanuit een brede participatie in en met het gebied te praten. Hoe richten we dan een veilig proces in zodat mensen mee gaan doen. Het gebiedsbelang zou groter moeten zijn dan het eigen belang en welke spelregels passen daar dan bij.

Een aantal reacties uit dit gesprek :

- Door het gebied centraal te stellen en het 'goede gesprek' met elkaar te voeren kan een volhoudbaar gebiedsplan worden ontwikkeld. We moeten leren om echt vanuit een gebied te praten, waarbij we het bodem- en watersysteem ook aan tafel moeten hebben.
- Daarbij staat niet 'landbouw' in traditionele zin, maar feitelijk een vitaal platteland centraal, met relaties naar landschap en andere functies
- Vanuit dat perspectief is het belangrijk om op een nieuwe manier te kijken naar de rol van stakeholders in een gebied; wie doet wat.
- De Omgevingswet kan daarbij een goed instrument zijn voor een evenwichtige afweging van belangen. met een participatief proces
- Een gebiedsproces start vanuit een 'vonk'; mensen moeten het gebiedsbelang als groter dan henzelf zien.

Tweede deel: gesprek met stakeholders Linderveld (offline)

Eef Spronck van De Coöperatieve Samenleving geeft in het tweede deel een inleiding over de mogelijkheden van het inzetten van de Omgevingswet en DG Regio zonder risico op verboden staatsteun en hinder van aanbestedingen mede aan de hand van een overzicht van vastgelopen gebiedsprocessen, zoals hieronder aangegeven in het plaatje.

In de keuze voor systeem B, gebiedsgericht op de spelregel-lijn (scharnierpunten) Omgevingswet-DG REGIO, waarbij het gebied zelf zich organiseert als relevant georganiseerd en aanspeelbaar derde domein naast overheid en markt (‘publiek-burgerlijk-privaat’), en daarmee fundamenteel partij is in de gebiedsontwikkeling, is een drietal primaire bouwstenen van vitaal belang:

1. Het Gebied Arrangement op DG REGIO spelregels
2. Het Omgevingswet Gebiedsproces – RvS bestendig Gebiedsproces
3. Het georganiseerd Derde Domein – De Rijnlandse Gebied Coöperatie (met de gebiedspartijen waaronder o.a. boeren en burgers en MKB)

De presentatie van Eef Spronck is terug te vinden op de website van Verrijkende Landbouw.

In het daarop volgende gesprek is verder ingegaan op de geschetste mogelijkheden om de gebiedsontwikkeling verder vorm te geven, op basis van de volgende vragen:

- Hoe helpen mogelijke interventieprocessen en bouwstenen van Systeem B dat de voorlopers, innovators en kwartiermakers van de Kringlooplandbouw het kunnen volhouden
- Hoe helpen de bouwstenen van en transitiepaden naar Systeem B om de Waarden van en in het Gebied te behouden, en de oude belangen bij Systeem A en de nieuwe belangen bij Systeem B met elkaar in een juist en integer procesevenwicht te verbinden.

De deelnemers concludeerden, dat het perspectief van Systeem B met de scharnierpunten en bouwblokken en het voorgestelde gebiedsgerichte doe-leertraject een mogelijk veilige transformatieroute biedt naar een waardevol Systeem B voor de gebiedsgerichte, verrijkende landbouw, vanuit een algemeen belang en op deze wijze

georganiseerd ook zeer wel mogelijk ook volhoudbaar en tegelijk wendbaar, ook vanuit de verschillende individuele en groepsbelangen, die mee bepalend zijn voor het draagvlak voor de transformatie naar Systeem B.

De deelnemers gaven aan dat:

- Het is duidelijker geworden wat de Omgevingswet zou kunnen betekenen voor een gebied;
- Het is nog wel zoeken wat de nieuwe ontwikkelingen gaan betekenen en of dit daadwerkelijk ook kan; is de A naar B switch niet te groot?
- In het IJsseldal moet het avontuur beginnen; hiervoor moeten de maatschappelijke 'ringen' groter gemaakt worden.

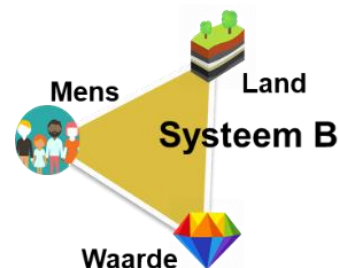
Online afsluiting

In een online afsluiting wordt door een aantal deelnemers een korte terugkoppeling gegeven van hun beleving bij de offline gesprekken. De gesprekken die zijn gevoerd in het gebied worden als zeer waardevol gezien; om elkaar beter te leren kennen, tools aangereikt te krijgen voor een veilig gebiedsproces in Linderveld en het gesprek te voeren over rollen van de verschillende partijen in een gebiedsproces.

Bijlage: Introductie en workshops Verrijkende Landbouw

Introductie

Het programma Verrijkende Landbouw beoogt een brede samenwerking om een volhoudbaar landbouw- en voedselsysteem (systeem B) te ontwikkelen op basis van een gezond bodem- en watersysteem. De belangrijkste aanleiding is de uitputting van de aarde. Inmiddels bestaan er al veel initiatieven die in de praktijk aan de slag zijn met een - meestal lokaal - nieuw systeem van landbouw, maar lukt het vaak nog niet om een voldoende stevig en levensvatbaar systeem of arrangement te ontwikkelen. Weinig initiatieven zijn dan ook levensvatbaar. Dit wordt ook veroorzaakt omdat er nog een 'regime' van geschreven en ongeschreven regels bestaat dat niet aansluit op deze nieuwe initiatieven. Het Programma Verrijkende Landbouw kijkt nadrukkelijk óók naar dat 'regime' en beschouwt het gewenste systeem B aan de hand van de oriëntaties land, mens en waarde. Speciale aandacht bij de ontwikkeling van systeem B gaat uit naar een gebiedsbenadering en de rol van de overheid.

In de eerste fase van het programma is een analyse gemaakt van het huidige landbouwsysteem vanuit de 3 oriëntaties (land, waarde en mens). Het rapport hiervan is op onze website www.verrijkendelandbouw.nl terug te vinden onder Bibliotheek (synthesedocument). Honderden initiatieven uit de praktijk zijn geanalyseerd die elementen van een nieuw landbouwsysteem onderzoeken en/of implementeren. De analyse beschrijft elementen uit regelgeving, beleid en huidige wijzen van organiseren die een nieuw landbouwsysteem mogelijk in de weg staan of andersom: een nieuw systeem kunnen helpen ontwikkelen.

Wat is er besproken in De Valk (gemeente Ede)

In de eerste workshop in het gebied De Valk bij Coöperatie De Valk Wekerom is gediscussieerd over de 6 functies van de bodem en het land en de ambities van het gebied. In de introductie op het gebied en op de kwaliteit van het lokale bodem- en watersysteem door Peter Sloot zijn 6 functies benoemd en beoordeeld op draagkracht (aan de hand van diverse indicatoren). Op basis hiervan kunnen keuzes worden gemaakt aansluitend bij de identiteit van het gebied. Deze keuzes zijn op kaarten van het gebied en in groepen besproken. Vanuit een buitenring om de groepen heen is input geleverd en zijn reflectie en vragen verzameld.

1. Waterhuishouding/zuivering
  2. Koolstofvastlegging
  3. Bodembiodiversiteit
  4. Mineralenkringlopen
  5. Voedsel productie
  6. (Landschap)
-
- The list is accompanied by a diagram of six test tubes arranged horizontally. A blue line graph is overlaid on the test tubes, showing fluctuations in levels. The test tubes are numbered 1 through 6 from left to right, corresponding to the list items.

De groepen kwamen tot vergelijkbare prioriteiten in deze 6 functies, natuurlijk met nuanceverschillen. Daarnaast is gesproken over de betekenis van deze keuzes voor toekomstige functies in het gebied en nagedacht over de maatregelen die nodig zijn. Door het gesprek te voeren over deze 6 functies op basis van informatie over de huidige situatie, de robuustheid en volhoudbaarheid daarvan en de kansen voor elk van deze functies, kwamen de deelnemers tot nieuwe inzichten en nieuwe indelingen van het gebied. Belangrijk is daarbij dat niet de huidige (omvang van de) invulling van de functies voorop staat, maar dat de functies helemaal opnieuw worden afgewogen vanuit een duurzaam en robuust perspectief.

De presentatie Land van Peter Sloot en de resultaten van deze workshop kunt u vinden op onze website in de 'bibliotheek'.

Wat is er besproken in de 'Noardlike Fryske Wâlden'

In de tweede workshop hebben we midden in de Noardlike Fryske Wâlden op de activiteitenboerderij de Hammerslag in Westergeest vanuit de oriëntatie Waarde gekeken naar wat een volhoudbaar landbouwsysteem op een gezonde bodem kan zijn. In de presentatie van Eef Spronck over de essenties van waarde en waardering in de landbouw zijn verschillende belangrijke punten over de huidige waardering benoemd, zoals dominantie in de keten van slechts een aantal partijen en een focus op ketenoptimalisatie en keteneconomie en niet op gebiedseconomie. Eef haalt aan dat bedrijven en landen worden gewaardeerd en regio's niet. De schade (maatschappelijke opgaven zoals klimaat en boden) wordt afgewenteld op het gebied, de boeren, burgers en de zwakste partijen in de keten. De financiële spelers financieren de hele keten vanuit verschillende rollen op omzet, afzet, groeimarkt maar zonder bijvoorbeeld de kwaliteit van bodem/watersysteem te waarderen. 85% van de financiering van de financiële spelers wordt geïnvesteerd in de financiële markten en niet rechtstreeks in de samenleving. En grondbeleid leidt door vrije markt tot speculatie en hoge grondprijzen ook zonder waardering van het bodem- en watersysteem.

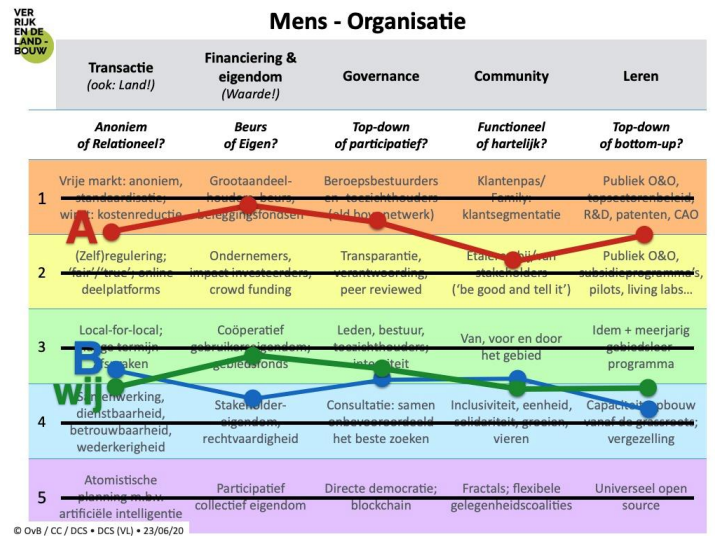
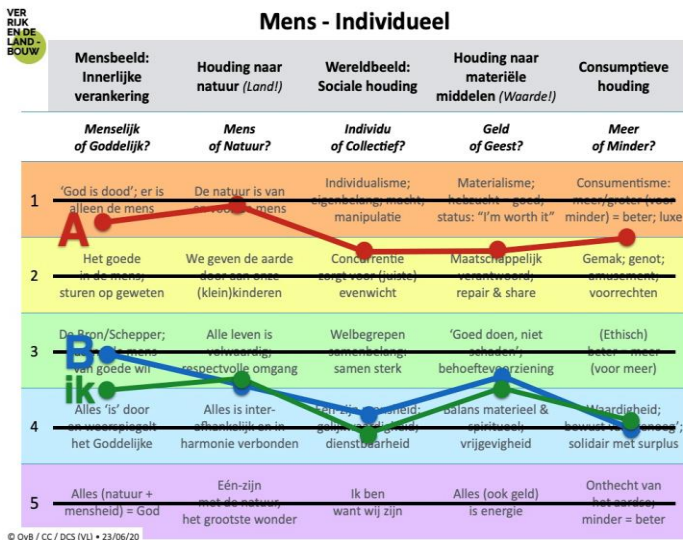
Belangrijk inzicht uit de verschillende rondes van gesprekken met stakeholders uit en buiten het gebied zijn dat bij veel partijen en in gebiedsinitiatieven te weinig inzicht is in de onderliggende systeemstructuren van waardering en de manier waarop die kunnen worden gewijzigd. Dit beperkt de oplossingsruimte omdat alleen binnen de huidige kaders wordt gezocht. Andere belangrijke aanknopingspunten voor een andere waardering waren onder andere het meenemen van eigen gebiedsspecifieke opgaven en dominante behoeften, de inrichting van het gebied op basis van alle 6 bodemfuncties en waarde behouden in het gebied en (keten)partijen daaraan verbinden. Qua financiering is gesproken over een gebiedsbancair model om financiering van verschillende stakeholders, investering in programma's/projecten en verdeling van risico en rendement te regelen.

De presentatie Waarde van Eef Spronck en de resultaten van deze workshop kunt u vinden op onze website in de ['bibliotheek'](#).

Wat is er besproken tijdens de online workshop op 23 juni

Op 23 juni hebben we in een online workshop gekeken naar de oriëntatie Mens; naar de 'houding' van de Mens in het transitieproces van het gangbare systeem ('A') naar een systeem van een verrijkende landbouw ('B'). En naar wat Systeem B betekent voor de wijze van samenwerking en organisatie van Mens binnen het gebied.

Voorafgaand aan de workshop is middels vragenlijsten onderzocht welke duiding men het meest karakteristiek vindt voor A, welke voor B en in welke duiding men zichzelf en zijn organisatie het meest herkent.

Het opvallende beeld dat uit de vragenlijst is gekomen:

- Men ziet Systeem B als aanmerkelijk 'verder' dan A;
- Men ziet zichzelf gemiddeld eigenlijk al bij B;
- Dit geldt voor zowel Mens Individueel als voor Organisatie op een tamelijk consistente manier.

Tijdens de break out sessies van 23 juni is met elkaar gesproken over terminologie en herkenning van de indeling en uitkomsten vragenlijsten, eigen positionering en gezamenlijke positionering van 'B'. Globale resultaten en inzichten waren dat het interessant is om voor jezelf en voor je organisatie expliciet te maken waar je op de verschillende thema's staat. Niet vanuit het oordeel, maar vooral omdat daarmee het onderlinge gesprek beter en preciezer gevoerd kan worden. Dit maakt je bewust van de posities van jezelf en van anderen.

Bij een rigide interpretatie van het gebruikte model liep men aan tegen beperkingen ervan. Tegelijkertijd werd bevestigd dat de hoofdlijn herkenning opriep, een indeling als prettig werd ervaren en dan niet zo zeer in de zin van 'zo is het', maar 'aan de hand hiervan kunnen we een nuttig gesprek voeren'.

Houdingen van mensen en organisaties zijn niet op alle thema's consistent. Soms wordt er bijvoorbeeld in organisaties voor gekozen om op 1 aspect te vernieuwen vanuit een nieuwe houding, terwijl op andere fronten nog geen verandering plaatsvindt. Vaak omdat dit niet allemaal tegelijk lukt. En ook omdat het tijd en geld kost, dat niet overal tegelijk kan worden ingezet.

De thema's die bij 'Organisatie' aan de orde komen, zijn herkenbaar, maar roepen ook vragen en nieuwsgierigheid op over de concrete en praktische uitwerking. Het is dus van belang dat het gevoerde gesprek een vervolg krijgt in stappen en handvaten die nodig zijn om veranderingen te bewerkstelligen.

Een deel van de gesprekken ging vervolgens ook over de vraag waarom op sommige thema's de eigen positie anders is dan het gedrag en/of het functioneren van de organisatie. Het is goed dat deze vraag zo nadrukkelijk naar voren komt op basis van de methode. Vervolgens is in de gesprekken aan de orde geweest wat ervoor nodig is om hierin meer congruentie te krijgen.

De terugkoppeling vanuit de breakout groepen werd afgesloten met de vraag: Hoe kun je de condities creëren waardoor je individueel, samen en als gebied kúnt doorontwikkelen naar een systeem B. De presentatie van Onno van Bekkum van De Coöperatieve Samenleving en het verslag is terug te vinden op de website van Verrijkende Landbouw onder [bibliotheek](#).